

Informații geografice într-o carte de secol șaptesprezece

LUANA TROIA
Biblioteca Județeană „Gh. Asachi” Iași

Faptul că în bibliotecile noastre literatura referitoare la istoria geografiei nu este foarte bogată, ne-a dus cu gândul că orice lucrare veche ar putea constitui un izvor de cunoaștere, un izvor de documentare în această direcție.

Cercetate azi, cărțile vechi ne dezvăluie lumea secolelor al XV-lea, al XVI-lea, al XVII-lea, secole care anticipează dezvoltarea masivă a culturii și civilizației timpului viitor. Multe din aceste cărți nu își arată conținutul din titlul pe care îl poartă și de aceea, de multe ori trec neobservate.

Una din aceste cărți pe care o considerăm deosebit de valoroasă este *Breve compendium nationis gloriosae totius Linguae Illyricae; in quo breviter origo ipsius nationis ostenditur, extensio eius copiosa; reges fidei catholicae totius Dalmatiae, Bosniae, Serviae, atque Rassiae, quos habuit; in fine vero sub umbra Aquilae magnarum alarum Respublica Ragusi na feliciter quomodo moratur*. Matriti, Fr. Martinez, 1638. Cartea aparține autorului Rosa Martinus Sebenicensis și se află în colecția de carte veche a Bibliotecii „Gh. Asachi” din Iași, sub cota I 2170.

Autorul lucrării este gravor de origine italiană în orașul dalmațian Sebenico.

Cartea menționată este o culegere de stampe ale orașelor aparținând Europei – în cea mai mare parte – pentru că la sfârșitul acestei culegeri apar câteva gravuri care nu aparțin bătrânului continent, cum sunt: Aden, Tanger, Mexico, Calcuta.

Stampele cuprinse în volum nu au o ordine riguroasă pe țări sau alfabetică, pentru că, de multe ori, orașele italiene sau franceze revin printre alte orașe din Dalmația sau Spania. Acest lucru se poate explica prin faptul că acest compendium este alcătuit de fapt de doi gravori-pictori Rosa Martinus și Fra Valeggio Francisco.

Valeggio a fost pictor-gravor și în același timp vânzător de obiecte de artă la Bologna în 1560; alte informații asupra acestuia nu au putut fi depistate în literatura de specialitate consultată.

Cele 293 de stampe sunt semnate în cea mai mare parte cu numele Fra Valeggio; unele sunt semnate de Rosa Sebenicensis și datate cu anul 1572. Aproape 40 de gravuri nu poartă nici o semnătură. Fiecare gravură are în colțul din stânga câteva date despre așezarea geografică a orașului respectiv, în limba latină. Nefiind geografi, acești doi gravori au strâns stampele în cauză într-o culegere, simțindu-se nevoia la începutul secolului al XVII-lea de un îndreptar pentru negustori, sau pur și simplu de o trecere în revistă a celor mai cunoscute orașe din acea vreme.

Trebuie avut în vedere faptul că preocupările teoretice pentru definirea dintr-o perspectivă rațională a spațiului urban încep să se manifeste într-o perioadă oarecum târzie, la începutul secolului al XVI-lea, după ce gândirea arhitectonică a timpului fusese marcată de tratatele de mare amplitudine ale lui Leon Battista Alberti, Filarete, Francesco di Giorgio Martini, după ce în Italia se asistasă la debuturile exegezei vitruviene care mergea în paralel cu acțiunea de valorificare critică a textelor platonice și aristotelice, fapt ce a avut urmări directe în cristalizarea acelor concepții politice ce au îmbrăcat haina utopiilor urbane.

Influența italiană asupra arhitecților urbaniști din afara hotarelor naturale ale peninsulei ce sunt preocupați de problemele de proiectare a spațiului urban, poate fi urmărită nu doar la nivelul teoriei, ci și în planul practicii concrete. Începând de la mijlocul secolului al XVI-lea un număr remarcabil de arhitecți militari italieni construiesc orașe fortificate în diferite zone geografice ale Europei, în special în zonele calde ce constituiau obiect al disputei între diferite forțe politice. Este știut faptul că până la sfârșitul secolului al XV-lea, începutul secolului al XVI-lea în Orient și Extremul Orient au existat orașe mai mari decât în Occident.

Începând din secolul al XVI-lea orașe mari apar și în Occident. Orașele sunt ca niște transformatoare electrice: ele ridică tensiunile, grăbesc schimburile, agită la nesfârșit viața oamenilor. Ele s-au născut din cea mai veche diviziune a muncii: ogoare pe deoparte, activități numite urbane, pe de alta. Orașul înseamnă un destin al lumii. Atunci când apare, purtător al scrisului, el deschide porțile a ceea ce numim istoria. Atunci când el renaște în Europa, odată cu secolul al XI-lea, începe și ascensiunea mărunțului continent.

Acesta se pare că a fost și gândul și dorința celor doi gravori care doreau să arate lumii – prin această culegere de gravuri – dezvoltarea vechiului continent Europa. Din nefericire, gravurile nu indică anul care ar marca momentul dezvoltării orașului cuprins în desen. Cu ajutorul specialiștilor geografi s-a ajuns la concluzia că stampele prezente în compendiu cuprind un timp destul de larg, începând cu primul deceniu al secolului al XV-lea și

sfârșind cu anul 1593 care marchează apariția orașului Palmanova, a cărei reducere grafică este bazată pe înscrierea unui octogon în interiorul unei figuri decagonale.

Sunt prezente marile orașe ale Evului mediu, ca: Paris, Florența, Veneția, Milano, Pavia, Bruges, Gand, orașe prin excelență medievale, a căror activitate economică, comercială, religioasă, politică și culturală le conferă o fizionomie specifică. În multe cazuri, planul așezării medievale se suprapune peste vestigiile unui oraș roman, urmând destul de aproximativ planimetria acestuia.

Orașele secolului al XVI-lea respectă în general planul constituit într-o rețea stradală, octogonală, înscrisă într-un perimetru octogonal. Din piața centrală, pătrată, pleacă opt străzi radiale, perpendiculare pe laturile octogonului, care indică zidurile de incintă.

În stampele orașelor Padova (vechea Patavia), Köln, Viena, vechea Vindobona, Florența, Lyon, Nîmes, pe care gravorul îl transcrie cu numele său latinesc Nemausus, se observă schimbarea situației topografice specifică secolului al XVI-lea. Traseele vechilor străzi romane se modifică, planul inițial în tablă de șah a fost reinterpretat, refăcut, astfel încât se poate afirma că de fapt ne aflăm în fața unei noi creații. Privind stampele adunate în acest volum, ne dăm seama că orice oraș este, vrea să fie, o lume aparte.

Un fapt izbitor: din secolul al XV-lea până în cel de al XVIII-lea toate, sau aproape toate orașele se înconjoară cu ziduri de apărare. Este vorba, în primul rând, de securitate.

În gravura care reprezintă orașul Veneția observăm că ea face excepție, neavând fortificații. Zidul ei protector este însăși marea. În Europa, securitatea a fost multă vreme asigurată cu puțină cheltuială; un șanț și un zid pe verticală, acesta stânjenește prea puțin expansiunea urbană. Dacă orașul avea nevoie de aer, de spațiu, meterezele se deplasau ca un decor de teatru, așa cum se observă în stampele orașelor Gand, Florența, Strasbourg, de atâtea ori de câte este nevoie. Când orașul se mărește, el își fabrică alt zid. Dar zidul construit, reconstruit, nu încetează să împrejmuiește orașul, să-l definească. El este o pavază, dar și o limită, o frontieră. Cu ajutorul acestor expansiuni ale zidului de apărare se poate stabili momentul de dezvoltare a orașului prins într-o stampă.

La câteva dintre orașele prezentate în gravuri, autorul a considerat necesar (sau așa le-a copiat) să ne prezinte orașul mai vechi și într-o ipostază actuală. Astfel, la orașul Orleans, întâlnim pe lângă stampa din secolul al XVI-lea și stampa cu vechea denumire a Orleansului Aurelia, datând din secolul al XV-lea, sau chiar imaginea antică a orașului Roma care are două gravuri, una cu inscripția *Roma antiqua* și una fără inscripția de oraș, dar reprezentând Roma secolului al XVI-lea.

Gravurile cuprinse în acest volum nu reprezintă însă numai orașe mari, așa-zisele orașe-soare. Este adevărat că orașele mai mici sunt prinse în sisteme urbane, care se rotesc de regulă în jurul unui oraș-soare. De aceea ar fi fost greșit să trecă în rândul orașelor numai orașele-soare ca Veneția, Florența, Nürnberg, Lyon, Amsterdam. Pretutindeni orașele formează ierarhii, însă numai vârful piramidei, oricât de important ar fi el, nu înseamnă totul.

Paginile volumului cuprind stampe ale unor orașe mici pe care nu am reușit încă să le descoperim în titulatura modernă sau care au fost degrabă înghițite de alte orașe în dezvoltarea lor. Pare curios acest lucru, dar Fernand Braudel referindu-se la secolul al XVI-lea estimează că „...șase sute de fumuri (adică în mare 2000-2500 de locuitori) ar fi fără îndoială o destul de bună limită inferioară pentru stabilirea statutului de oraș. La sfârșitul Evului mediu în întreaga Germanie erau recensate 3000 de localități care primiseră dreptul de cetate.”

În fapt, orașele și zonele rurale nu se pot despărți niciodată net. În același moment există și separare și apropiere.

Se știe că orice oraș trebuia să-și aibă hrana chiar la porțile lui. Se estimează că în secolele XIV-XVI, pentru ca să trăiască, un centru cu 3000 de locuitori trebuia să dispună de vreo zece țarine, adică în mare de 8,5 km², având în vedere randamentul slab al agriculturii de atunci.

Dacă orașul dorea să nu tremure de spaima foamei, el trebuia de fapt să fie dus în spate de zona rurală; marele comerț nu-l poate hrăni decât în mod excepțional și asta numai în cazul unor orașe privilegiate ca Florența, Bruges, Veneția, Neapole, Roma, Genova etc. Celelalte orașe sunt înfățișate în gravuri cu tot acest spațiu agricol din preajma lui. Pe acest spațiu agricol gravorii au avut grijă să pună simboluri cu felul culturilor care înconjurau orașul, ceea ce mărește valoarea informațională a cărții semnalate.

Spuneam la începutul lucrării că titlul nu relevă întotdeauna conținutul cărții. Rosa Martinus a accentuat rolul Dalmației în titlu, fiind de loc din orașul Sebenico, a cărei gravură o întâlnim la loc de cinste, dar nu a putut trece peste gravurile orașelor din Germania, Spania, Italia, Franța, Danemarca, Norvegia, Elveția.

Observând vechimea diferită a gravurilor ne putem da seama ușor că ele au fost copiate din alte surse și strânse în această culegere. Privind cu atenție gravurile se observă că ele, la origine, au fost mai mari și apoi micșorate odată cu tipărirea lor, având în vedere că volumul prezentat este format *in quattro* (12 x 16 cm), deci un format aproape „de buzunar” cum l-am numit azi. De fapt, în *Dictionnaire critique et documentaires des peintres, sculpteurs et graveurs* – de sub direcția lui E. Benezit – Vallengio apare ca specialist în

portrete și în „vederi” ale orașelor după Pietro Vaccini. Această mențiune întărește supoziția noastră în legătură cu valoarea documentară și artistică a volumului aflat în colecțiile bibliotecii din Iași.

Legătura volumului este în pergament; o legătură mai târzie. Acest lucru ne duce cu gândul că amalgamul gravurilor se putea să se fi produs și odată cu această nouă legătură a cărții, având în vedere faptul că stampele au primit două rânduri de numerotări.

Un lucru deosebit de interesant ni se pare faptul că pe verso gravurii ce reprezintă orașul Praga, unul din deținătorii cărții a desenat cu cerneală „vederea” orașului Bratislava, vechiul Psonium, cu o mână destul de sigură. Se poate deci trage concluzia că această carte a venit la noi în țară din vechiul perimetru ceh, atestând astfel legături culturale în această zonă europeană.

Tot unul din deținătorii acestei cărți a notat pe verso primei gravuri un nou titlu: *Icones nobilissimarem Europa civitatum*, convins și el de faptul că titlul menționat de autor nu era de ajuns. Dacă ne gândim și la faptul că această carte a fost editată la Madrid, în Spania, deci într-o țară europeană, putem trage concluzia că era aproape imposibil ca autorul acestui compendiu să nu se ocupe și de gravurile orașelor italiene și a celorlalte orașe din țările vecine cu Spania.

Importanța acestor vechi gravuri ce prezintă planurile orașelor rămâne neștirbită de-a lungul anilor, chiar dacă unele din orașele prezentate au dispărut, excepțiile confirmând regula. Orașele nu au putut supraviețui nevătămate lungii crize politice din secolele al XV-lea și al XVI-lea. Ele au suferit izbirile furtunii și au fost nevoite să se adapteze. Aceasta a însemnat să cedeze, să discute, să câștige, să piardă, să lupte dar oricum, să se adapteze. Acesta a fost prețul supraviețuirii.

Supraviețuind, s-au dezvoltat, dar primele stampe care reprezintă atestările lor ca orașe rămân un punct de plecare în studiul istoriei geografiei urbane.

Geographical Informations in a Book from the 17th Century

Abstract

There are not so many informations about the history of geography in our libraries. That is why we consider that any ancient book might offer some clues in this way.

From this point of view, one of the most valuable books could be *Breve compendium nationis gloriosae totius Linguae Illyricae; in quo breviter*

origo ipsius nationis ostenditur, extensio eius copiosa; reges fidei catholicae totius Dalmatiae, Bosniae, Serviae, atque Russiae, quos habuit; in fine vero sub umbra Aquilae magnarum alarum Respublica Ragusi na feliciter quomodo moratur, printed in 1683. It is an engravings collection that contains images of the most important towns all over the world, but especially from Europe. The artists – Rosa Martinus Sebenicensis and Fra Valeggio Francisco – tried to show the process of development of towns, during the Middle Age.

Each engraving is completed by some notes, in Latin, that give us informations about the geographical position of the town. Unfortunately, they do not put down the year the town looked like at. In our days, the specialists consider that it is about the period between the first decade of the 15th century and 1593.

According to these images, we can better observe the evolution and also the changes of topographical situation of towns. When they had enough informations, the artists gave us more than one representation of towns; Rome, for example, has two engravings: one from ancient times, with the inscription *Roma antiqua*; the other dates from the 16th century.

But we can not find only the ancient images of the most important and large towns; we may also observe engravings of some small towns, that could have hardly been identified. Some of them are today lost.

The engravings are not arranged in alphabetical order of the towns they represent and they seem to be quite mixed up; more than that, the book cover is made from vellum and it seems to be a later binding. Therefore, it is possible for this book to have its own history, along with the history it contains.